

ok binnen de kommen, in totaal 23 MAI, kunnen verschillende vormen onderscheiden worden. Het gaat om een kom met naar binnen omgeslagen rand (KG5), vijf kommen met naar buiten omgeslagen rand (KG10), een kom met naar buiten staande rand (Isings 42a, KG11) en een cilindrische kom (KG12). De kommen dateren vermoedelijk van de 2de helft van de 1ste tot de 3de eeuw n. C.⁷⁸⁵ Naast deze vormen is er de geribde kom (Isings 3, KG1), een open vorm met ribben aan de buitenzijde van het lichaam. De vorm verschijnt vanaf het midden van de 1ste eeuw v. C. en komt voor tot het begin van de 2de eeuw n. C. Ze komen in onze streken frequent voor.⁷⁸⁶ Het is dan ook niet verwonderlijk het meest voorkomende vormtype in glas op de site, met 15 MAI.

Er werden nog vijf in vorm geblazen vierkante flessen (KG6) aangetroffen, waarvan een exemplaar concentrische cirkels op de bodem vertoont, een exemplaar een handvat zonder decoratie heeft en een exemplaar een handvat heeft met verticale ribben, of selderiehandvat. De vierkante fles komt op vanaf het 2de kwart van de 1ste eeuw n. C., wordt populair tussen ca. 70 en ca. 180 n. C., en blijft in gebruik tot de 3de eeuw.⁷⁸⁷

Twee fragmenten, een lichtblauw en een kleurloos met een sterke ronding, kunnen beschouwd worden als de halsfragmenten van flesjes, mogelijk van zalfjes of *unguentaria*. Dit vormtype werd geproduceerd van de 2de helft van de 1ste tot de 4de eeuw en werd meestal vervaardigd uit kleurloos glas.⁷⁸⁸

Omstreeks het midden van de 1ste eeuw vond de introductie van de voorraadpot plaats, die voorkomt tot de 4de eeuw, met een hoogtepunt van 70 tot 170 n. C. De voorraadpot heeft een rand die naar buiten omgeslagen is en zo een brede kraag vormt.⁷⁸⁹ De bruine kleur van de voorraadpot (Isings 44 of 67b/c, KG2) diende mogelijk ter bescherming van de inhoud tegen licht, om een betere bewaring te bewerkstelligen.

Een dunwandig fragment in monochroom blauw glas (KG15), dat mogelijk een indeuking vertoont, is waarschijnlijk te dateren van het begin van de 1ste eeuw tot het 3de kwart van deze eeuw.⁷⁹⁰ Een recipiënt dat malgeblazen is en mogelijk ook in de Romeinse periode gesitueerd kan worden, vertoont een aantal verticale, op elkaar aansluitende ribben (KG19). De binnenwand volgt het patroon van de buitenwand niet. Tot slot kon 32% van het glas niet gedetermineerd worden.

12.5.12. Botmateriaal

- Kim ALUWÉ & Tim CLERBAUT

12.5.12.1. DE VOEDSELECONOMIE IN DE ROMEINSE VICUS VAN KONTICH: HET DIERLIJKE BOTMATERIAAL GETUIGT

De dierlijke botresten van de site van *Kontich-Kazerne* zijn over het algemeen slecht bewaard en sterk gefragmenteerd, wat determinatie tot op soort uitermate lastig maakt. Een belangrijke oorzaak van deze slechte conditie is de lokale bodemgesteldheid met erg zure zandgronden. Ook de jarenlange stockage van het botmateriaal na de opgraving heeft verdere fragmentatie in de hand gewerkt. Veel van het aanwezige botmateriaal werd slechts beperkt gereinigd en werd ongecontroleerd gedroogd. Hierdoor is heel wat fragieler botmateriaal verder vergruisd of versplinterd.

Ondanks de slechte bewaring kon het merendeel van de fragmenten tot op bepaalde hoogte gedetermineerd worden en worden toebedeeld aan een bepaalde grootteklasse: groot zoogdier, middelgroot tot groot zoogdier, middelgroot zoogdier, klein tot middelgroot zoogdier of klein zoogdier (FIGUUR 286). Desalniettemin geven deze resten inzicht in het aanwezige soortenspectrum en de dierlijke voedsleconomie voor hoofdzakelijk de Romeinse periode. Met enige voor-

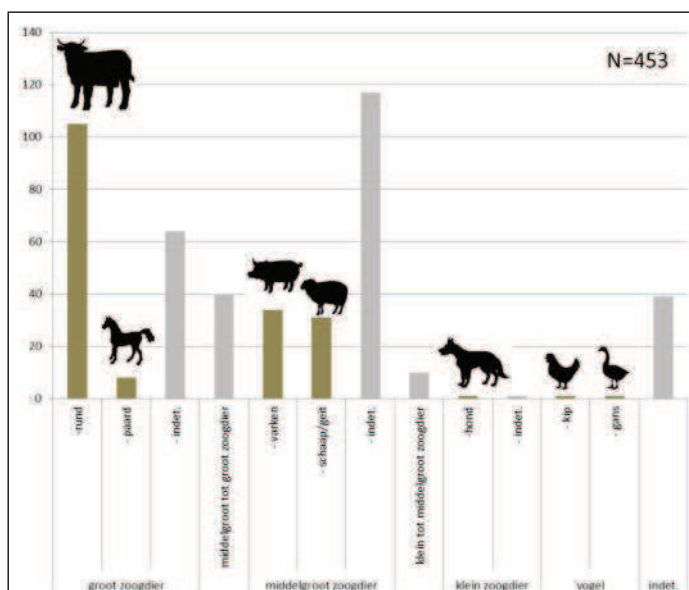

Fig. 286. Overzicht van de soortdeterminaties voor botmateriaal afkomstig uit de Romeinse contexten.

⁷⁸⁵ Isings 1957, 60-61.

⁷⁸⁶ Isings 1957, 17; Cosyns 2005b, 43; van den Dries 2007, 46.

⁷⁸⁷ Isings 1957, 108; Cosyns 2005b, 44; van den Dries 2007, 58-106.

⁷⁸⁸ Isings 1957, 22-41.

⁷⁸⁹ Isings 1957, 81; Cosyns 2005b, 44.

⁷⁹⁰ Cosyns 2005b, 42.

zichtigheid laten ze ons toe de toenmalige eetpatronen en voedingsgewoonten te reconstrueren.

Naast bot als restant van voedselconsumptie vormt botmateriaal ook de grondstof voor been-, gewei- en hoornbewerking. Objecten uit deze vergankelijke maar vlot toegankelijke grondstoffen moeten een aanzienlijk deel van de materiële cultuur hebben uitgemaakt. Er bleven slechts vier objecten en een aangepunt gewei-fragment van een mogelijk veel rijkere collectie benen gebruiksvoorwerpen bewaard. Ook zijn vijf hoornpitten overgeleverd.

In totaal werden 576 fragmenten dierlijk bot van de verschillende bewoningsfasen van de site *Kontich-Kazerne* in meer detail bekeken en waar mogelijk verder bestemd. Van het onderzochte botmateriaal kan 79% of 453 fragmenten met zekerheid aan de Romeinse bewoningsfasen worden toegeschreven. Deze resten vormen dan ook het verdere onderwerp van deze bijdrage.

12.5.12.1.1. Rund, paard en andere grote zoogdieren

Van de totale botcollectie kunnen 177 fragmenten aan grote zoogdieren worden toegeschreven (FIGUUR 287). Met zekerheid behoren daarvan 105 fragmenten tot rund en slechts acht fragmenten tot paard. Rund is zo de meest herkende diersoort binnen de Romeinse *vicus*. Dit strookt zonder meer met de dominante functie van rund als vleesleverancier op het overgrote deel van de sites in onze contreien.⁷⁹¹ Wanneer de aan-

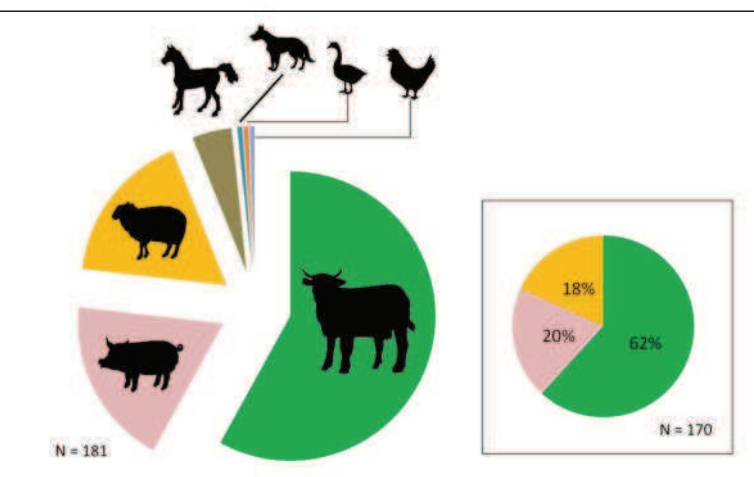

Fig 287. Verhouding van de met zekerheid op soort gedetermineerde botresten uit de Romeinse periode te Kontich. Inzet: Verhouding van de domestieke trias (rund, varken, schaap/geit). Compositie: Tim Clerbaut

wezige lichaamsdelen van rund (TABEL 7) worden geëvalueerd, valt meteen het hoge aantal tanden op. Deze onnatuurlijke verhouding kan in dit geval het best verklaard worden door de betere bewaring van het hardere tandemal. Naast het groot aantal tanden komen ook

Tabel 7. Overzicht van de aanwezige lichaamsdelen van runderen uit de Romeinse periode

RUND	Deel	Aantal (n)
Vleesrijke delen	torso	1
	schaambeentje (<i>sacrum</i>)	1
	bovenste deel ledematen	2
	schouderblad (<i>scapula</i>)	2
Vleesarme delen	onderste deel ledematen	13
	middenvoetsbeentje (<i>metapodium</i>)	3
	sprongbeen (<i>astragalus</i>)	1
	handwortelbeentje (<i>carpaal</i>)	1
	middenhandsbeentje (<i>metacarp</i>)	1
	Teen- of vingerkootje (<i>falanx 1</i>)	1
	Teen- of vingerkootje (<i>falanx 3</i>)	1
	hielbeen (<i>calcaneum</i>)	3
	scheenbeen (<i>tibia</i>)	1
	voetbeentje - indet.	1
	schedel en hals	89
	schedel (<i>cranium</i>)	2
	schedel met hoornpit	2
	hoornpit	5
	onderkaak (<i>mandibula</i>)	7
bovenkaak (<i>maxilla</i>)	2	
(losse tanden)	(71)	
snijtand	2	
melkpremolair 4 (dp4)	1	
premolair - indet.	3	
premolair - P3	1	
premolair - P4	1	
molaar - indet.	46	
molaar - M1	4	
molaar - M2	3	
molaar - M3	10	
TOTAAL	105	

⁷⁹¹ Zie o.a. Lauwerier 1988; Lepetz 1996; Pigière & Lepot 2013; Pigière 2015; Van der Velde et al. 2016 en ander werk van A. Erynck voor Tongeren.

Tabel 8. Overzicht van de beschikbare leeftijdsgegevens (botfusie) voor runderen uit de Romeinse periode

RUND	Botfusie		
	fusie voltooid	fusie bezig	geen fusie
vroege fusie (< 1 jaar)	-	1	-
fusie (1 - 2,5 jaar)	2	-	-
late fusie (> 2,5 jaar)	-	-	2

opvallend veel fragmenten voor van de vleesarme onderste delen van de ledematen in verhouding tot de vleesrijke bovenste delen van de ledematen en het torso.

Over op welke leeftijd de runderen geslacht werden (of een natuurlijke dood stierven) kan op verschillende manieren inzicht worden verkregen. In de eerste plaats kan gebruik gemaakt worden van data verzameld over botfusie (TABEL 8). Verschillende beenderen vergroeiën pas op een specifiek moment, zodat de groei van de beenderen mogelijk blijft. Zo geven ze ons inzicht over de leeftijd van een bepaald dier.⁷⁹² De weinige gegevens duiden op doorgaans jongere runderen (jonger dan 3 jaar).

Een andere methode van leeftijdsbepaling neemt het doorbreken van de verschillende tanden en de daarop zichtbare slijtage als indicatie.⁷⁹³ Hierbij wordt vooral gekeken naar de vierde melkpremolair (dp4) als indicator voor jonge dieren en de derde molaar (M3) als indicator voor subadulte (TWS⁷⁹⁴ a tot e) of oude dieren (TWS f tot p). Op basis van deze tandgegevens (TABEL 9) wordt de runderassemblage gedomineerd door

subadulten, aangevuld met jonge dieren en een totale afwezigheid van oudere dieren. Deze laatste vaststelling is opvallend, daar in sommige stedelijke contexten in Tongeren⁷⁹⁵ een geheel ander beeld naar voor komt waar heel wat oude runderen werden gegeten. Dat de site *Kontich-Kazerne* als centrale rurale nederzetting wel courant beschikte over vlees van jongere runderen (uit eigen kweek?) hoeft dan ook niet te verbazen.

Verder konden acht fragmenten van een groot zoogdier met zekerheid als paard worden geïdentificeerd. Het betreft drie tanden (twee molaren en een snijtand), fragmenten van twee dijbenen (*femur*) en drie vinger- of teenkootjes. Opvallend is dat alle fragmenten in verspitte context in waterputvullingen binnen het tempelareaal werden teruggevonden. Gezien de skeletale samenstellingen van deze paardenresten en de beperkte spreiding van de resten is het niet uit te sluiten dat het om resten van één individu gaat. Paardenresten worden wel vaker (in kleinen getale) in rituele contexten aangetroffen.⁷⁹⁶ Voor de consumptie van paarden in de Romeinse tijd zijn er weinig aanwijzingen. De functie van deze dieren moet dan ook eerder als rij- of trekdier worden geïnterpreteerd.

12.5.12.1.2. Varken, schaap/geit en andere middelgrote zoogdieren

Van de 182 fragmenten die aan middelgrote zoogdieren kunnen worden toegeschreven, zijn er minstens 34 fragmenten als varken en 31 fragmenten als schaap/geit gedetermineerd. Varkens maken net als schapen/geiten deel uit van de klassieke triade van de vleesleveranciers (samen met runderen).

Varkensvlees stond in de Romeinse periode hoog aangeschreven. Wanneer de aanwezige lichaamsdelen van varken in meer detail worden bekeken (TABEL 10),

Tabel 9. Overzicht van de beschikbare leeftijdsgegevens (tandslijtage) voor runderen uit de Romeinse periode

RUND	Tandslijtage											
	TWS a	TWS b	TWS c	TWS d	TWS e	TWS f	TWS g	TWS h	TWS i	TWS j	TWS k	TWS l
Tanden												
dp 4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
molaar - indet.	1	2	1	1	2	3	1	1	1	1	1	-
molaar - M1	-	-	1	-	1	-	1	2	-	-	-	-
molaar - M2	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-
molaar - M3	1	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-

⁷⁹² Hier werd gebruik gemaakt van de gegevens en methode van Silver (1969) en Habermehl (1975).

⁷⁹³ Grant 1982; Stiner 2002.

⁷⁹⁴ De T(ooth) W(earnness) S(tages) geven via een oplopende alfabetische orde de toenemende fasen van tandslijtage weer.

⁷⁹⁵ O.a. Van der Velde *et al.* 2016, 89; Pigière

2015, 163-175.

⁷⁹⁶ Groot 2009; Paridaens *et al.* 2008; van Enckevort 2007; Méniel & Desse-Bersert 1999; Seijen 1994.

Tabel 10. Overzicht van de aanwezige lichaamsdelen van varkens uit de Romeinse periode

VARKEN	Deel	Aantal (n)
Vleesrijke delen	bovenste deel ledematen	3
	opperarmbeen (<i>humerus</i>)	1
	schouderblad (<i>scapula</i>)	2
Vleesarme delen	onderste deel ledematen	6
	middenvoetsbeentje (<i>metapodium</i>)	1
	vinger- of teenkootje (<i>falanx 1</i>)	1
	spaakbeen (<i>radius</i>)	1
	scheenbeen (<i>tibia</i>)	3
	schedel en hals	25
	schedel (<i>cranium</i>)	1
	onderkaak (<i>mandibula</i>)	2
	(losse tanden)	(22)
	hoektand	2
	molaar - M3	5
	molaar - indet.	10
	premolaar - indet.	3
	snij tand	1
	tand - indet.	1
	TOTAAL	34

komen zowel vleesrijke delen als vleesarme delen voor. Om een interpretatie als slachtafval of consumptieresten te rechtvaardigen kunnen de aanwezigheid van hak-, snij- en vilsporen indicatief zijn. Het grotendeels ontbreken van deze sporen op het botmateriaal laat dit echter niet toe. Het ontbreken van deze sporen moet daarbij ook mede verklaard worden als gevolg van de sterke verwerking van het materiaal die de herkenning van deze sporen haast onmogelijk maakt. Aanvullend dient de geobserveerde verhouding dan ook eerder door de variabele bewaringscondities te worden geïnterpreteerd, waarbij het hardere tandemail de slecht bewaarde collectie domineert.

Net zoals dit beschreven werd voor de runderresten kunnen ook patronen van tanddoorbraak en –slijtage en botfusie ons inzicht verschaffen in de (slacht)leeftijd. Opbasis van de tand-slijtage kunnen zowel subadulte varkens met lichte tand-slijtage (TWS a & b) en oudere varkens met vergevorderde tand-slijtage (TWS I) worden aangetoond (TABEL 12). De weinige gegevens rond bot-

Tabel 11. Overzicht van de beschikbare leeftijdsgegevens (botfusie) voor varkens uit de Romeinse periode

VARKEN	Botfusie		
	fusie voltooid	fusie bezig	geen fusie
vroege fusie (< 1 jaar)	-	-	1
fusie (1 - 2,5 jaar)	-	1	-
late fusie (> 2,5 jaar)	2	-	1

Tabel 12. Overzicht van de beschikbare leeftijdsgegevens (tand-slijtage) voor varkens uit de Romeinse periode

VARKEN	Tand-slijtage		
Tanden	TWS a	TWS b	TWS I
molaar indet.	2	1	1
molaar - M3	3	1	-

fusie die voor varkens (TABEL 11) konden worden verzameld wijzen in dezelfde richting waarbij ook verschillende leeftijdsgroepen binnen de Kontichse collectie konden worden herkend.

Een opvallende vondst is het schouderblad (*scapula*) van een ongebooren biggetje. De vondst van dergelijke resten is eerder uitzonderlijk. Enkel in de *vicus* van Braives (zone V)⁷⁹⁷ werden ook foetale resten van een biggetje en een lammetje aangetroffen. De vondsten van deze foetale resten te Braives en Kontich kunnen als mogelijk bewijs van lokale kweek⁷⁹⁸ van deze diersoorten op of in de directe nabijheid van de nederzetting worden gezien. Het valt echter niet uit te sluiten dat de resten ook 'ongewenst' naar de nederzetting werden getransporteerd en achterbleven op de site bij het slachten van een zwangere zeug.

Daar de botresten van schaap en geit over het algemeen moeilijk te onderscheiden zijn, bespreken we ze hier samen. Net zoals bij de varkens worden de botdelen (TABEL 13) gedomineerd door tanden en kunnen dezelfde bedenkingen naar interpretatie van de vondsten worden gemaakt.

Bij de reconstructie van de (slacht)leeftijd zijn we, wat betreft de fusiedata, enkel geïnformeerd door een scheenbeen dat geheel vergroeid is en op een minimale

797 Lentacker *et al.* 1993.

798 Pigière & Lepot 2013, 235-236.

Tabel 13. Overzicht van de aanwezige lichaamsdelen van schapen/geiten uit de Romeinse periode

SCHAAP/GEIT	Deel	Aantal (n)
Vleesrijke delen	bovenste deel ledematen	1
	opperarmbeen (humerus)	1
Vleesarme delen	onderste deel ledematen	3
	hielbeen (calcaneum)	1
	scheenbeen (tibia)	2
	schedel en hals	27
	onderkaak (mandibula)	6
	(losse tanden)	(21)
	molaar - indet.	10
	molaar - M1	2
	molaar - M2	4
	molaar - M3	3
tand - indet.	2	
TOTAAL		31

leeftijd van 3-4 jaar wijst. Beter zijn we geïnformeerd op basis van de tandslijtage (TABEL 14) die zowel de aanwezigheid van subadulte dieren met lichte tandslijtage aantoonst, als volwassen dieren met een gevorderde tandslijtage en leeftijd.

12.5.12.1.3. Hond en andere kleine zoogdieren

Twee fragmenten kunnen als deel van een klein zoogdier worden herkend. Eén van deze fragmenten is een volledig opperarmbeen (*humerus*) van een hond en

werd in de vulling van waterput W10 aangetroffen. Samen met de onderkaak (*mandibula*) uit een onzekere context vormen ze de enige fragmenten van hond op de site. Mogelijk gaat het in beide gevallen om verspitte hondenskeletten daar algemeen wordt aangenomen dat hond in de Romeinse tijd niet op het menu stond. Honden werden eerder gefokt als gezelschapsdier en als waak- of jachthond. Op vrijwel alle sites met botmateriaal uit de Romeinse tijd komen resten van hond voor. De vondst van volledige hondenskeletten is eerder zeldzaam en wordt regelmatig in rituele sfeer gepresenteerd.⁷⁹⁹

12.5.12.1.4. Vogels

Resten van vogels beperken zich tot slechts twee fragmenten. Naast een ellepijp (*ulna*) van een gans werd ook de onderste helft van een poot (*tarso-metatarsus*) van een kip aangetroffen. Of het om een fragment van een wilde, dan wel een domestieke gans gaat, valt niet met zekerheid uit te maken. Al zeker vanaf de ijzertijd komen vondsten van gans voor in onze contreien⁸⁰⁰ en in Romeinse context vormen ze geen uitzondering. In Romeins Tongeren zijn vondsten van gans ondermeer aangetroffen in pre-Flavische contexten aan de Kielenstraat⁸⁰¹ en in Romeinse stadscontexten aan de Minnebroedersstraat⁸⁰² en Sacramentstraat.⁸⁰³ Ook in de *vici* van Kortrijk,⁸⁰⁴ Tienen,⁸⁰⁵ Saint-Mard,⁸⁰⁶ Blicquy,⁸⁰⁷ Braives⁸⁰⁸ en Liberchies⁸⁰⁹ en in het *castellum* van Oudenburg⁸¹⁰ werden vondsten van gans gesignaleerd.

Daar gevogeltebot erg fragiel is valt opnieuw niet uit te sluiten dat selectieve bewaring een rol speelt bij het aantal aangetroffen fragmenten voor de site *Kontich-*

Tabel 14. Overzicht van de beschikbare leeftijdsgegevens (tandslijtage) voor schapen/ geiten uit de Romeinse periode

SCHAAP/GEIT	Tandslijtage						
	TWS a	TWS b	TWS c	TWS d	TWS e	TWS f	TWS g
Tanden							
dp 4						1	
molaar - indet.		1			1	1	1
molaar - M1		1	2				
molaar - M2	2			1		1	1
molaar - M3			1	1		1	

799 Voor meer informatie over het algemene fenomeen zie Groot 2009. Voor een concreet voorbeeld zie Borgers *et al.* 2009 (Tongeren-Anicius).

800 Erynck 1991.

801 Vanderhoeven *et al.* 1993.

802 Vanderhoeven *et al.* 1995.

803 Vanderhoeven *et al.* 2014.

804 Gautier & Van Neer 2007.

805 Lentacker *et al.* 2004.

806 Gautier 1994.

807 Paridaens *et al.* 2008.

808 Lentacker *et al.* 1993; Cordy & Rapaille 1985.

809 Lentacker *et al.* 2001; Lentacker & Vilvorder 1997.

810 Vanhoutte *et al.* 2009; Vanhoutte *et al.* 2014.

Tabel 15. Overzicht van alle dierlijke resten aangetroffen op het tempelcomplex

Soort	Totaal tempelcomplex	% totaal site
groot zoogdier		
- rund	39	37%
- paard	5	63%
- indet.	15	23%
middelgroot tot groot zoogdier		
- indet.	9	23%
middelgroot zoogdier		
- varken	23	68%
- schaap/geit	14	45%
- indet.	19	16%
klein tot middelgroot zoogdier		
- indet.	7	70%
vogel		
- kip	1	100%
- gans	1	100%
indet.	21	54%
Totaal	154	34%

Kazerne. Andere Romeinse sites vertonen echter een sterk gelijkend beeld, waarbij het percentage gevogelte veelal schommelt van 1 tot 15% van de totale botcollectie. In kleinere handverzamelde collecties ontbreekt gevogelte veelal compleet.

12.5.12.1.5. Oesters en andere schaaldieren

Twee fragmenten van oester zijn afkomstig uit de verpitte teelaarde maar zijn mogelijk ook afkomstig uit een Romeinse context. Mogelijk vormen deze twee fragmenten slechts een fractie van de aanwezige collectie oesterresten op de site. Ook in de dagboeken van F. Lauwers wordt sporadisch de vondst van (oester)schelpen vermeld en ook tijdens het onderzoek van H. Verbeeck kwamen oesterschelpen aan het licht in de zone van greppels G6 en G7. Een systematische inzameling van deze vondsten werd niet ondernomen daar men deze oesterresten, mogelijk verkeerdelijk, een recente(re) datering aanmaat.

Vondsten van oester- en mosselfragmenten te Oudenburg⁸¹¹ en Stene⁸¹² tonen de lokale kustconsumptie van deze mariene producten. Veelal worden oesters tijdens de Romeinse tijd echter als luxeconsumptie⁸¹³ aanzien wanneer deze op inlandse sites aangetroffen worden. Zo komen oesterresten ondermeer voor in rijkere stadscontexten te Tongeren-Kielenstraat,⁸¹⁴ Tongeren-Sacramentsstraat⁸¹⁵ en Bavay-Rue des Remparts⁸¹⁶ maar ook in *vici* blijken ze geen zeldzaamheid met o.a. vondsten te Kortrijk⁸¹⁷ en Braives.⁸¹⁸ In de *vici* van Liberchies⁸¹⁹ en Tienen⁸²⁰ komen naast oesterfragmenten bovendien ook mosselfragmenten voor. Ook rijke *villa*-domeinen werden van mariene producten voorzien. Zo werden bij onderzoek naar de *villa* van Hoogeloon naast resten van oesters en mossels ook kokkels⁸²¹ aangetroffen.

12.5.12.1.6. Het tempelareaal: een bijzondere vondstcomplex

Eén van de weinige vondstcomplexen die verdere zinvolle kwantitatieve en comparatieve studie mogelijk maakt, is het tempelareaal. Een derde van alle aan de Romeinse periode toegeschreven botfragmenten is afkomstig uit dit complex (n=154) dat naast de tempel zelf (*porticus* en *cella*), ook de *temenos*, de zgn. offerkuil (K2) en de drie naast de tempel gelegen waterputten (W1, W2 en W25) behelst. De botresten (TABEL 15) geven inzicht in hun gebruik binnen het tempelcomplex.

Wanneer in de eerste plaats naar het soortenspectrum wordt gekeken, wordt duidelijk dat de enige twee vogelresten aanwezig op de site afkomstig zijn uit het tempelcomplex. Ook voor de resten van paard en varken is het grootste deel (meer dan 60%) van het op de site aangetroffen materiaal gevonden in het tempelareaal. Dit doet vermoeden dat de voor de nederzetting geobserveerde patronen in consumptie voor de tempel enigzins anders liggen. Een vergelijking van de verhouding tussen rund, varken en schaap/geit (FIGUUR 288) lijkt dit de ondersteunen. Rund blijft ook binnen het tempelareaal de dominante groep maar varkensresten nemen een beduidend belangrijkere plaats in binnen de tempelcontexten (30%) dan in de nederzetting (12%) en dit terwijl het aandeel schaap/geit voor beide groepen stabiel blijft.

Een bijzondere vondst uit de zgn. offerkuil K2 is een

⁸¹¹ Vanhoutte *et al.* 2009; Vanhoutte *et al.* 2014.

⁸¹² Demey *et al.* 2013.

⁸¹³ O.a. Hiddink 2014b, 59; Pigièrè & Oueslati 2015, 84-86.

⁸¹⁴ Vanderhoeven *et al.* 1993.

⁸¹⁵ Vanderhoeven *et al.* 2014.

⁸¹⁶ Pigièrè & Oueslati 2015, 86.

⁸¹⁷ Gautier & Van Neer 2007.

⁸¹⁸ Lentacker *et al.* 1993.

⁸¹⁹ Guevorts 1993; Lentacker & Vilvorder 1997.

⁸²⁰ Persoonlijke mededeling M. Martens.

⁸²¹ Hiddink 2014b, 59.

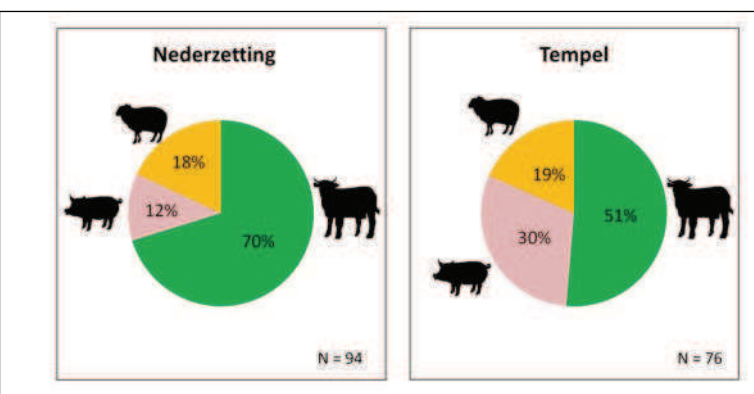

Fig. 288. Vergelijkend overzicht van de totale nederzetting tegenover de tempel voor de drie grootste diergroepen (rund, varken en schaap/geit).

schouderblad met haksporen. Deze vondst laat zich mogelijk als een offergave in de vorm van een varkensham interpreteren.

12.5.12.2. ENKELE GEBRUIKSVOORWERPEN UIT DIERLIJK MATERIAAL

In totaal werden minimaal vijf gebruiksvoorwerpen uit dierlijk materiaal herkend (FIGUUR 289). Het is daarbij opmerkelijk dat deze allemaal afkomstig zijn van binnen het tempelareaal.

De grootste groep objecten bestaan uit zgn. 'speelsteentjes'.⁸²² Deze vlakke ronde schijfjes worden veelal als speelsteentjes (voor bvb. spelborden) geïnterpreteerd en komen veelvuldig over het ganse Romeinse Rijk voor. Hun functie is echter niet geheel duidelijk, temeer ze vrijwel steeds als geïsoleerde vondsten worden aangetroffen. Op basis van productieresten lijken hiervoor hoofdzakelijk schouderbladen, ribben en stroken langbot te zijn gebruikt. Drie schijfjes kennen een gelijkaardige grootte waarvan één is versierd met een ingekraste dubbele lijn (FIGUUR 289: 2). Een ander speelschijfje vertoont centraal een uitgediept puntje (FIGUUR 289: 1) dat mogelijk in relatie staat tot het productieproces. Uit vlakke stukken (bot)materiaal worden deze schijfjes uitgeboord met een holle boor die door een centrale prikas kan worden gecentreerd. Het schijfje met uitgediept puntje uit Kontich kan mogelijk uit tandemail (ivoor?) zijn vervaardigd. Een vierde (speel?)schijf (FIGUUR 289: 4) is beduidend groter.

Een laatste artefact is vervaardigd uit gewei en is afkomstig uit de vulling van waterput W2. Het betreft een afgezaagd fragment van één van de geweitakuiteinden die onregelmatig is aangepunt (FIGUUR 289: 5). Welke functie deze vondst moet worden toebedeeld is niet geheel duidelijk.

12.5.12.3. ENKELE ZELDZAME MENSELIJKE RESTEN: ROMEINSE BEWONER OF LATERE PASSANT?

Enkele opvallende vondsten binnen de collectie dienen als menselijk bot te worden gekarakteriseerd. Het betreft drie permanente kiezen (één premolaar en twee molaren) die tijdens de opgravingen van F. Lauwers in een houtskoolrijke vulling in de oostgreppel van de zgn. zuidoostelijke straat werden aangetroffen. Deze vulling dateert uit de 1ste helft van de 3de eeuw.

Referentiestudie wijst uit dat in onze contreien wel vaker losse menselijke resten in nederzettingcontexten voorkomen. In Vlaanderen werden menselijke resten, een dijbeen, in militaire context aangetroffen in de zgn. dubbele waterput te Oudenburg.⁸²³ Opvallende verdere parallellen komen uit verschillende *vicus* contexten van Braives en Liberchies. In Liberchies kwamen de 18 fragmenten uitsluitend uit verschillende 3de- eeuwse contexten.⁸²⁴ De meest opvallende collectie van verspreide menselijke resten komt uit de *vicus* uit Braives, verspreid over minstens drie opgravingzones.⁸²⁵

Gesteld kan worden dat de vondst van verstrooide menselijke resten in Romeinse (*vicus*) contexten geen uitzondering vormen. Verder lijken de meeste van deze resten te dateren uit de 3de eeuw, een datering die ook voor Kontich opgaat.

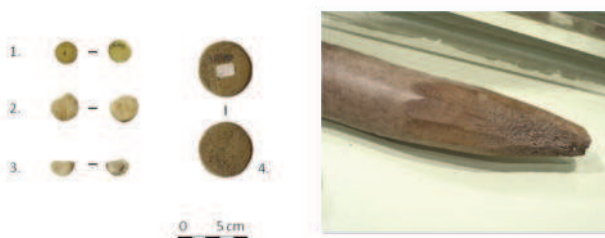

Fig. 289. Overzicht van de benen gebruiksvoorwerpen uit Kontich: 1-4: zgn. speelschijfjes 5. Aangepunt stuk gewei. Foto's: AVRA, Compositie: Tim Clerbaut.

⁸²² De Clerck 1983, 314.

⁸²³ Vanhoutte et al. 2009, 75.

⁸²⁴ Brulet & Demanet 1997, 349-370.

⁸²⁵ Brulet 1981, 197-200; Brulet 1985, 146;

Brulet 1993, 317.